

УДК 364.46 (477)

СОЦІАЛЬНА РОБОТА В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

В. М. Попович

*Запорізький національний технічний університет,
вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, Україна, 69063,
porovic.vasil@rambler.ru*

Визначено особливості соціальної роботи в контексті розвитку інституцій громадянського суспільства і досліджено ставлення населення до надання соціальних послуг громадськими організаціями і об'єднаннями.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські організації, соціальна робота, соціальні послуги.

Постановка проблеми. З моменту становлення України як суверенної незалежної держави розпочалися істотні зміни у всіх сферах суспільного життя: процес переходу від тоталітаризму до демократії, від командної до ринкової економіки, від одноманітних до поліваріантних форм культурного життя. Орієнтуючись на досвід розвинених країн Заходу, в Конституції України задекларовано, що Україна являє собою незалежну, демократичну, правову, соціальну державу. Концепція соціально орієнтованої держави передбачає не тільки її соціальну спрямованість, засновану на принципах солідарності, соціальної справедливості і загального добробуту, але й наявність розвиненого громадянського суспільства. Саме тому демократичні перетворення в Україні пов'язані насамперед із формуванням громадянського суспільства і його інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея громадянського суспільства має давню історію, починаючи з античних часів західної цивілізації. Так, розвиваючи ідею гармонізації відносин між особою і державою, Платон, Аристотель, Цицерон, Ж. Боден, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, А. Фергюсон, І. Кант, Г. Гегель, А. Токвіль створили основу теорії громадянського суспільства. Сучасні західні соціологи Дж. Александер, Е. Арато, Ю. Габермас, Е. Геллнер, Дж. Кін, Дж. Коген, Р. Патнам, І. Шапіро розглядають громадянське суспільство у зв'язку з соціальною державою.

Незважаючи на різноманітність підходів, можна визначити, що громадянське суспільство як підсистема соціальної сфери представляє собою мережу різноманітних форм асоціативного життя, волевиявлення й формування громадської думки, забезпечених певною інфраструктурою й автономних стосовно держави, в якій домінують громадянські цінності та спілкування на засадах довіри і солідарності. Це передбачає формування громадських об'єднань, спрямованих не тільки на захист соціальних інтересів або громадської думки, але й на надання соціальних послуг, добротинну

діяльність і волонтерську роботу із вразливими верствами населення. Інституційно така діяльність передбачає створення громадських організацій, об'єднань, благодійних фондів, які виконують функції державних соціальних служб і центрів, тобто їхня діяльність передбачає такі напрями як соціальна робота, соціальне обслуговування, соціальна допомога і волонтерська робота з різними групами людей (похилі люди, сироти, наркозалежні, ВІЧ-інфіковані тощо).

Цей аспект соціальної роботи, який пов'язаний із діяльністю інституцій громадянського суспільства в Україні, на сьогодні вивчений і розроблений недостатньо, хоча деякі наукові і методичні доробки вже існують – цією проблемою переймалися такі вітчизняні вчені як: Т. Семігіна, В. Покладова, І. Грига, А. Кікало, М. Лукашевич, І. Мигович, В. Шахрай та ін. Саме тому проблема змісту, напрямків соціальної роботи в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні набуває певної актуальності як в плані вивчення досвіду діяльності зарубіжних громадських інституцій, що виконують функції надання соціальних послуг, так і в плані аналізу діяльності вітчизняних громадських організацій, волонтерських рухів, некомерційних благодійних фондів, релігійних благодійних організацій. З іншого боку, потребує вирішення проблеми підготовки соціальних працівників, які б працювали з такими об'єднаннями громадян, сприяли б формуванню їх інноваційних форм.

Постановка завдання. Отже, метою статті є визначення особливостей соціальної роботи в контексті розвитку інституцій громадянського суспільства і ставлення населення до надання соціальних послуг громадськими організаціями і об'єднаннями.

Основний матеріал дослідження. У методологічному аспекті науковці різних галузей, у тому числі юристи, політологи, філософи, соціологи, здебільшого опираються у своїх дослідженнях або на широке тлумачення громадянського суспільства, що ототожнює його з усією сферою позадержавного, неполітичного суспільного життя, або вважають, що громадянське суспільство – це лише сукупність незалежних від держави громадсько-політичних організацій, які в науковому середовищі називають “третім сектором” громадянського суспільства. Ряд вчених розуміє громадянське суспільство як структуру, де складаються як неполітичні, так і деякі, незначні політичні відносини.

Сучасні концепції громадянського суспільства базуються насамперед на різних методологічних положеннях, але їх визначення цього поняття мають принципову контекстуальну схожість. Так, спеціалісту в галузі структурно-функціонального аналізу, соціологу-парсоністу із Каліфорнійського університету (США) Дж. Александеру належить найкоротше за кількістю слів і водночас найширше за значенням визначення даного феномена: громадянське суспільство – це сфера людської солідарності [1]. Близьким до нього є погляди М. Уольцера, котрий описує громадянське суспільство як простір непримусової людської асоціації [11] і Ю. Габермаса, котрий розглядає громадянське суспільство як публічну сферу суспільної взаємодії і як життєвий світ людини [12]. В усіх випадках мова йде про найзагальніше – місце, яке займає громадянське суспільство у суспільній системі загалом.

Формулюють своє розуміння громадянського суспільства і російські та вітчизняні вчені – К. Гаджиев, А. Мігранян, В. Ступішин, Ю. Васильчук, І. Кравченко та ін. Так, за К. Гаджиевим, громадянське суспільство можна визначити, як “систему забезпе-

чення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від одного покоління до іншого, систему самостійних та незалежних від держави суспільних інститутів, що покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та колективів, реалізації приватних інтересів, чи індивідуальних, чи колективних” [5, с. 80].

Прихильниками підходу, за яким громадянське суспільство – це “система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин” є С. Комаров, А. Малько, О. Петришин, Ю. Тодика, В. Ткаченко, М. Цвік [8]. Не має концептуальної суперечності і підхід викладений П. Рабіновичем. На його думку, громадянське суспільство – це “спільність вільних, рівноправних людей та їх об’єднань, яким держава забезпечує юридичні можливості бути власником, а також брати активну участь у політичному житті” [10, с. 47].

З огляду на аналіз різних підходів, можна зазначити, що громадянське суспільство – це певний механізм неформального соціального партнерства, який уможливорює здійснення й баланс існуючих інтересів. Поняття громадянського суспільства застосовується для пізнання усєї сукупності існуючих у суспільстві відносин, які не є державно-політичними, перебувають поза сферою державного директивного регулювання.

Актуалізація проблематики громадянського суспільства в західній науковій літературі починається в 70–х роках ХХ ст., вона була викликана ростом демократичного та антиавторитарного руху в світі. Саме у цей час в західноєвропейській культурі активізується соціальна робота, головною метою якої була знайти компроміс (консенсус) поміж життєвим світом та суспільством як системою. Соціальна робота як встановлення гармонії в суспільстві досліджувалася різними дослідниками під різним кутом зору. Так Д. Андерсоном розглядаються три моделі соціальної роботи, які охоплюють усі можливі розгармонізовані сфери громадського життя. У його інтерпретації вона передбачає і опіку, і контроль, і соціальні зміни. М. Дооренванден стверджує, що соціальна робота – це єдина сила в суспільстві, яка може здолати розгармонізованість в силу таких її властивостей як гнучкість, мобільність, соціальна активність, творчість [2].

У демократичних країнах громадянське суспільство виступає в ролі рівноправного партнера держави й бізнесу у вирішенні соціальних і суспільних проблем. При цьому держава бере на себе зобов’язання створити сприятливі правові умови для діяльності організацій громадянського суспільства, забезпечує значну частину фінансування їхньої діяльності та залучає до надання соціальних послуг. Наприклад, у країнах Євросоюзу 40–60% від загального доходу організацій громадянського суспільства становить державне фінансування, у Німеччині 60% гарантованих державою соціальних послуг надаються неурядовими організаціями [6]. Українська держава сьогодні стоїть перед необхідністю підвищення ефективності соціальних програм. Важливе значення має зниження фінансових втрат, пов’язаних із безадресністю соціальних послуг, фінансуванням надмірних потужностей мережі державних закладів.

Надання соціальних послуг в Україні традиційно було прерогативою держави. Однак не можна залишати поза увагою існування недержавних громадських організацій, які і здатні, і здебільшого забезпечують попит на соціальні послуги у громаді. Недер-

жавним громадським організаціям може по праву належати передова роль у наданні соціальних послуг на рівні громади. Ці організації найчастіше першими беруть на себе розв'язання нових соціальних проблем. Завдяки своїй мобільності й творчим підходам вони здатні забезпечити виявлення та задоволення потреб різних вразливих груп громадян, одночасно сприяючи розвиткові конкурентоспроможних соціальних послуг.

Громадські організації можуть використовувати такі ресурси, як волонтерська праця, ініціативність та активність членів організації, психологічна підтримка на засадах принципу "рівний-рівному", альтернативні матеріальні ресурси у вигляді пожертв, грантів, членських внесків, спрямовувати доходи від власної підприємницької діяльності на розвиток соціальних послуг [7].

Таким чином, у реалізації державної політики з реформування системи соціальних послуг підвищується роль недержавних неприбуткових організацій. Найбільш типові функції, які може виконувати недержавна організація у цій системі:

- безпосереднє адресне надання соціальних послуг на рівні громади;
- вивчення потреб і очікувань клієнтів;
- збір і акумулювання інформації про попит на послуги та зміни соціальної ситуації у громаді;
- участь у формуванні місцевих соціальних програм та планування розвитку системи соціальних послуг на місцевому рівні;
- здійснення громадського контролю за якістю надання соціальних послуг та ефективністю місцевих соціальних програм [9].

Отже, створення громадських організацій, планування діяльності соціальних служб, спрямоване на вирішення конкретних соціальних проблем, реалізація численних громадських ініціатив та соціальних проєктів на локальному рівні є безперечними свідченнями того, що зараз соціальна робота в громаді стає одним із пріоритетних напрямів соціальної діяльності і дієвим механізмом встановлення громадської злагоди. Вона є своєрідним соціальним перетином психологічних, побутово-економічних та юридичних засад і розглядає життєдіяльність людей у звичному для них природному навколишньому середовищі з географічними, політичними і соціальними кордонами та досить розвинутим спілкуванням один з одним. Як зазначає В.Буяшенко, пріоритетними напрямами її діяльності виступають:

- підтримання і поліпшення якості життя, збереження середовища, утримання в належному порядку загальної власності, озеленення, робота з дітьми та молоддю тощо;
- визначення лідерів, які володіють навичками громадської роботи і здатні повести за собою інших людей, щоб відстояти інтереси своєї спільноти;
- визначення бажаного майбутнього своєї спільноти, вплив на політику місцевої адміністрації щодо рішень, які є важливими для життя місцевої спільноти;
- задоволення потреб різних категорій членів своєї спільноти і попередження конфліктів інтересів серед них;
- наявність ініціативної групи, яка налагоджує конструктивні взаємовідносини з усіма життєзабезпечуючими службами (комунальними, освітніми, медичними тощо) на території місцевої спільноти [4].

Для вивчення ставлення населення до надання соціальних послуг громадськими організаціями було проведено соціологічне дослідження (анкетування) серед населення м. Запоріжжя (від 18 років і більше). Вибірка складала 430 респондентів.

Як видно з рис. 1, досить незначна частка населення Запорізького регіону зверталася або отримували послуги від громадських організацій.

Рис. 1. Показник отримання соціальних послуг від громадських організацій

Як бачимо з діаграми, лише 20% опитаних отримували соціальні послуги від громадських організацій (благодійних фондів, служб, центрів тощо). Причому, лише 5% респондентів проінформовані про діяльність громадських організацій за їх місцем проживання (територіальній громаді). Досить високий показник необізнаності і не інформованості населення щодо діяльності громадських організацій в соціальній сфері (це майже третина опитаних), що вказує на недостатність висвітлення в засобах масової інформації їх діяльності на території Запорізького регіону, територіальній громаді.

Респондентам, які отримували соціальні послуги від громадських організацій, було запропоновано вказати, який вид послуг вони отримали. Результати представлено на рис. 2.

Як бачимо, найпоширенішими соціальними послугами в Запорізькому регіоні є благодійництво (як наслідок активної діяльності благодійних фондів м. Запоріжжя), юридичні і психологічні консультації, організація клубів за інтересами). Серед вказаних послуг за показником "інше" респонденти визначили освітні послуги. Отже, на сьогодні недостатніми соціальними послугами в діяльності громадських організацій виступають: допомога в працевлаштуванні (особливо значимо серед молоді), соціальне обслуговування вдома (патронатна діяльність серед людей похилого віку), медико-соціальна допомога літнім людям, людям з особливими потребами, наркозалежними, ВІЛ-інфікованими, психологічні тренінги (особистісного росту, спілкування, вирішення конфліктних ситуацій, підготовка до шлюбу, народженню дитини) тощо.

Рис. 2. Соціальні послуги, які отримували мешканці м. Запоріжжя від громадських організацій

Респондентам було запропоновано визначити актуальні суспільно-значимі проблеми (як напрями соціальної роботи), які б могли вирішувати інституції громадянського суспільства. Результати представлені на рис. 3.

Рис. 3. Актуальні напрями діяльності громадських організацій

Отже, актуальними напрямками соціальної роботи, які, на думку респондентів, могли б виконуватися громадськими організаціями, благодійними фондами, клубами

інтересів і соціальними центрами є робота з вразливими верствами населення: дітисироти, наркозалежні, люди похилого віку, люди з особливими потребами, особи, які повернулися з місць позбавлення волі. Це свідчить про позитивне ставлення населення Запорізького регіону до залучення у надання соціальних послуг інститутів громадянського суспільства, і це безумовно сприятиме розвитку громадянського суспільства не тільки в регіональному аспекті, але й для українського суспільства в цілому.

Як свідчать результати дослідження, 56% опитаних бажають отримувати соціальні послуги від громадських організацій, що є потужним ресурсом для розвитку інститутів громадянського суспільства, які зайняті в соціальній сфері (рис. 4).

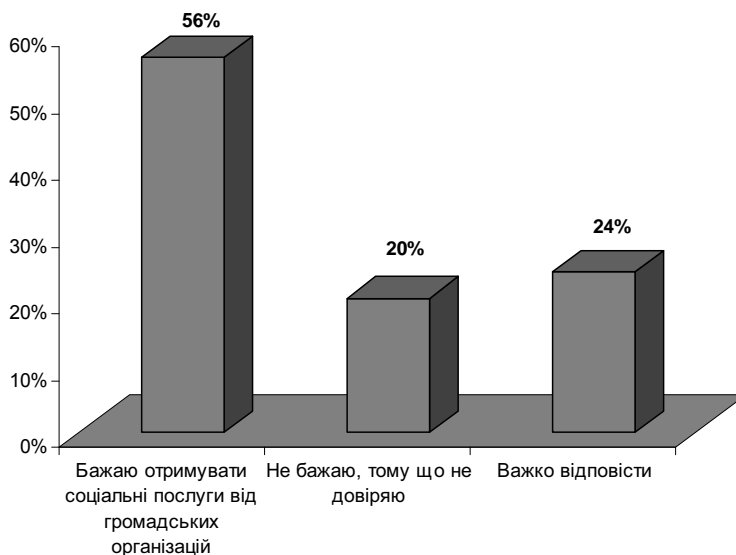

Рис. 4. Ставлення до отримання соціальних послуг від громадських організацій

Висновок. Отже, на сьогодні актуалізується потреба населення в соціальних послугах з боку недержавних, неприбуткових організацій. Основними сферами діяльності громадських організацій в соціальній сфері населення вважає роботу з незахищеними верствами населення, тобто здійснення окремих видів соціальної роботи. Це вимагає здійснення комплексу заходів, які б, з одного боку, сприяли розвитку таких організацій, з іншого, підвищували ефективність їх діяльності через оптимізацію взаємодії державних і недержавних організацій, що надають соціальні послуги.

Заходи соціальної політики держави повинні забезпечувати функціонування найбільш прийнятних структур для надання якісних соціальних послуг. Такими структурами можуть бути комунальні заклади та неурядові організації. Необхідно досягти балансу повноважень між державою, що володіє ресурсами, і суб'єктами, які мають знання та ідеї для розв'язання конкретних соціальних проблем. Держава повинна навчитися делегувати повноваження недержавному сектору, налагодити механізми підтримки громадських ініціатив на місцевому рівні.

Вирішальним у побудові відносин між державою та незалежними недержавними організаціями в соціальній сфері має стати принцип вторинності державних послуг щодо громадських (на рівні громади). Держава не повинна створювати нові державні заклади, якщо вже є недержавні організації, які надають такі послуги. Їх варто лише замовити у цих постачальників. Найважливішою умовою для цього механізму є якісна правова основа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Александр Дж.* После неофункционализма: Деятельность, культура и гражданское общество // Социология на пороге XXI века [пер. с англ. Т.В. Дорофеевой] / Дж. Александер. – М. : Интеллект, 1998. – С. 231–249.
2. *Андерсон Д.* Що таке соціальна робота? // Соціальна робота в Україні: теорія та практика / Д. Андерсон. – К. : Аспект-Поліграф, 2007. – Вип. 1(11). – С. 21–28.
3. *Бех В. П.* Соціальна робота у вимірі саморозгортання громадянського суспільства / В. П. Бех, О. В. Горпинич // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. Науково-методичний журнал. – К., 2004. – Вип. 1 – С. 5–20.
4. *Буяшенко В. В.* Громадянське суспільство і соціальна робота: пошук механізмів злагодності / В. В. Буяшенко // Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – 2010. – Вип. 123. – С. 35–40.
5. *Гаджиев К. С.* Политическая философия / К. С. Гаджиев. – М. : Экономика, 1999. – 606 с.
6. *Горпинич О. В.* Особливості соціальної роботи в умовах становлення громадянського суспільства в Україні / О. В. Горпинич // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, Дніпропетровський регіональний інститут державного управління УАДУ при президентіві України, 2002. – Вип. 2(8). – С. 210–216.
7. *Горпинич О. В.* Роль громадянського суспільства у формуванні соціальної політики в Україні / О. В. Горпинич // Нова парадигма : Альманах наукових праць. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 32. – С. 41–48.
8. *Дмитренко Г.* Методологические контуры новой теории формирования гражданского общества в Украине / Г. Дмитренко // Персонал. – 2001. – №9. – С. 24–29.
9. *Нойфельд И.* Методы социальной работы // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт / И. Нойфельд. – Тула, 1993. – С. 322–343.
10. *Рабінович П. М.* Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування) / П. М. Рабінович // Українське право. – № 3. – 1996. – С. 22–35.
11. *Уолцер М.* Про толерантність [пер. з англ. М. Лупішко] / М. Уолцер. – Харків: Видавнича група “РА-Каравела”, 2003. – 148 с.
12. *Хабермас Ю.* Политические работы / Ю. Хабермас ; [пер. с нем. О.И. Величко]. – М. : Праксис, 2005. – 368 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2013

Прийнята до друку 12.03.2013

SOCIAL WORK IN THE CONTEXT OF CIVIL SOCIETY FORMATION IN UKRAINE

V. Popovych

*Zaporizhzhya National Technical University,
Zhukovskoho Str. 64, Zaporizhzhya, Ukraine, 69063,
popovic.vasil@rambler.ru*

The features of social work in the context of civil society institutions development are defined. People attitude to the system of civil services giving by public organizations and associations is revealed.

Key words: civil society, public organizations, social work, social services.

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА В КОНТЕКСТЕ СТАНОВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ

В. М. Попович

*Запорожский национальный технический университет,
ул. Жуковського, 64, г. Запорожье, Украина, 69063,
popovic.vasil@rambler.ru*

Определены особенности социальной работы в контексте развития институтов гражданского общества и выявлено отношение населения к системе предоставления социальных услуг общественными организациями и объединениями.

Ключевые слова: гражданское общество, общественные организации, социальная работа, социальные услуги.